

Структура екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку

Проблема збереження екології планети Земля почала хвилювати людство не так давно. Спричинено це втручаннями людини в природні процеси, що стало можливим завдяки технологізації та інтелектуалізації нашого суспільства. Видання Концепції екологічної освіти в Україні ставить вимоги перед педагогами на всіх освітніх рівнях, в тому числі і на дошкільному, уважно і відповідально поставитися до питання екологічної компетентності підростаючого покоління. Ще у минулому столітті дітей знайомили з красою та багатством природи, її неповторністю і необхідністю людині, однак формування свідомості відбувалось за зразком «у природи можна взяти». Сучасні чинні програми передбачають формування відповідальної за збереження цілісності природи особистості, яка не тільки бере, але і віддає природі, зберігає і примножує її багатства. Оскільки чиста екологія – це умова здоров'я та існування людини в теперішньому і майбутньому, зрощувати свідомих у цьому аспекті громадян треба змалечку. У нашій країні все більшої популяризації набуває освітня програма «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку», яка передбачає розвиток особистості у гармонії із природою і суспільством, розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, а не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Проблема дослідження природи, а згодом і її збереження вивчалась вітчизняними та зарубіжними вченими. Провісником сучасного екологічного світогляду вважають О.Гумбольдта. Над питанням розвитку і корекції екологічної свідомості плідно працювали О. Анісімов, А. Гагарін, С. Дерябко, А. Калмиков, В. Левін, В. Панов. Виховання екологічних цінностей досліджували А. Іващенко, В. Ніколіна. Формуванню екологічної компетентності дітей, їх екологічній освіті присвячено роботи В. Вербицького, М. Колесник, О. Колонькової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Г. Пустовіта, С. Совгіри, С. Шмалей та ін.

Завданням нашої статті є висвітлення структури екологічної компетентності старшого дошкільника та аналіз її компонентів.

Резюмуючи погляди низки вчених, які займались дослідженням проблематики компетентності, зокрема й екологічної (В. Гузь, Н. Колесник, О. Колонькова, О. Максимова, В. Маршицька, З. Плохій, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, Л. Руденко, А. Рябов, Л. Титаренко, В. Томаков, С. Шмалей [2; 3; 6]), визначаємо її як інтегрований результат виховної діяльності, пов'язаний із набуттям дитиною системи знань про живу і неживу природу, ціннісних орієнтацій у сфері екологічної діяльності, усвідомлення себе як часточки природи, оволодіння дієвими вміннями її збереження

Екологічна компетентність як інтегральна якість дитячої особистості визначається сукупністю структурних взаємопов'язаних компонентів. Аналіз робіт науковців, які досліджували саме цей аспект проблеми, дозволив узагальнити дані і зробити висновок, що вчені по-різному виокремлюють її складові, їх кількість варіюється від 3 до 5. Однак у кожній із структур є компоненти, які містять знання (знаннєвий, інформаційно-досвідний, знаннєво-змістовний, інтелектуальний, когнітивний, змістовий), вміння та навички (діяльнісний, практичний, практико-дієвий, поведінково-діяльнісний, операційно-технологічний, діялісно-практичний) та особистісне ставлення підростаючого покоління до екологічних проблем (аксіологічний, мотиваційний, рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, мотиваційно-вольовий, особистісний, ціннісні орієнтації, потреби, мотиви, досвід екологічної діяльності).

Враховуючи досвід вчених, спираючись на психологічні особливості старших дошкільників (важливо зазначити, що у цьому віці відбуваються якісні зміни в різних психічних сферах – пізнавальній, вольовій, емоційній, що, у свою чергу, позначається на процесах самопізнання, самооцінювання. Такі структурні компоненти особистості дитини старшого дошкільного віку, як образ “Я”, самооцінка, почуття власної гідності, рівень домагань, особистісні очікування, стають більш усталеними та набувають статусу внутрішніх регуляторів активності) та на основні характеристики поняття «екологічна компетентність», що дало можливість зробити висновок, що це складна категорія, ми розглядаємо екологічну компетентність дитини старшого

дошкільного віку як систему, яка складається з цілого комплексу емоційних, мотиваційних, знаннєво-репродуктивних особливостей та виявляється у активній діяльності особистості. Тому в структурі екологічної компетентності старшого дошкільника ми виділяємо когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, ціннісний і поведінково-діяльнісний компоненти. Розглянемо докладніше кожний із них, їх особливості стосовно дітей старшого дошкільного віку.

Почнемо з когнітивного компоненту, оскільки він є основою відповідального ставлення особистості до природи, екологічно спрямованого мислення, практичних навичок екологічно доцільної поведінки в системі «людина – природа», мотивації та активної природоохоронної діяльності, усвідомлення власної причетності до збереження, відтворення й охорони природного середовища.

Основними елементами когнітивного компонента є знання про: процеси і явища, які мають місце у природі і суспільстві; роль і призначення людини у сучасному світі, тобто первісні елементи сучасної природничо-наукової (в тому числі й екологічної) картини світу; знання головних законів екології, їх масштабність; знання особливостей раціонального використання природних ресурсів (вода, газ, ліс тощо); знання про найбільші екологічні проблеми та причини їх виникнення; знання про якість навколишнього середовища, про екологічні проблеми на Україні; знання способів вирішення екологічних проблем, збереження природи, допомога рослинам і тваринам.

Також складовою когнітивного компонента є екологічні переконання (до природи треба ставитися відповідально, оберігати все живе; допомагати, чим можемо; розв'язувати проблеми екології можна тільки спільними зусиллями, спираючись на знання законів природи). Набуті екологічні знання є власним надбанням дитячої особистості, вони формуються під впливом інформації екологічного змісту, яку отримує дитина з різних джерел. Оскільки будь-яка діяльність обумовлюється і визначається, насамперед, цілями, базового значення набувають знання щодо цілей екологічної діяльності: зберегти природу задля збереження можливості життя на планеті Земля.

Аналізуючи вимоги до результатів освітньої роботи з лінії «Дитина у природному довкіллі» згідно Базового компоненту дошкільної освіти, зупиняємося на наступних: дитина знає, що все живе дихає повітрям, що в надрах землі знаходяться корисні копалини (газ нафта, вугілля), за рахунок яких ми маємо певні цивілізаційні блага (світло, газ, опалення, паливо, енергію), що люди обробляють ґрунт для вирощування їстівних і цілющих рослин. Знає, що на нашій планеті вода є у річках, озерах, океанах і морях, льодовиках та під землею; вода океанів, морів солоні, а річок і озер - переважно прісна; у воді живуть тварини і рослини; без води припиниться життя. Розуміє значення води для себе особисто (вживання внутрішньо і гігієнічні процедури). Усвідомлює різноманітність рослинного та тваринного світу, залежність людини від нього, має уявлення, що тваринам і рослинам для життя потрібен кисень, вода, ґрунт, поживні речовини, їжа. Знає, за яких обставин вони можуть загинути. Дитина розуміє, що природне довкілля змінюється, і далеко не завжди в кращу сторону, внаслідок людської діяльності. Має уявлення, що люди здійснюють природоохоронні заходи задля збереження і відновлення рослин та тварин, які є рідкісними і можуть зникнути. Володіє знаннями про життєдіяльність людини у природному довкіллі свого регіону. Сприймає природу як цінність. Має знання про залежність власного здоров'я, настрою, активності від стану природи, її розмаїття, краси; про необхідність дотримання правил доцільного природокористування, чистоти природного довкілля, заощадливого використання багатств природи, використання води, електричної та теплової енергії в побуті [4, с. 11-13].

Мотиваційний компонент передбачає сформованість системи мотивів, що спонукають дитину до екологічно доцільної діяльності, потреби раціонально використовувати природні ресурси, чомно поводити себе з природою, переконаність у причетності до охорони навколишнього середовища, бажання брати участь у природоохоронній діяльності. Спираючись на концепцію сталого розвитку, яка виходить з необхідності у вирішенні проблем навколишнього середовища синтезу таких взаємопов'язаних аспектів, як природа, суспільство, економіка, мотиваційний компонент, окрім особистісних

мотивів, також повинен включати соціально значущі мотиви екологічної діяльності, зокрема: бажання зберегти природні багатства для майбутніх поколінь, подбати про екологію планети задля можливості життєіснування на ній через сотні років. Однією з важливих умов формування екологічної компетентності є перетворення зовнішніх мотивів у внутрішні мотиви і стимули, що сприятиме здійсненню природобезпечної діяльності без контролю дорослого.

Часто дитина стає на шлях вибору: як вчинити, як їй підказує бажання чи так, як вимагають закони природи. І для обрання правильного шляху неодмінно треба докласти вольових зусиль. Тому наступний виокремлений нами компонент – емоційно-вольовий. Дитина шостого року життя вже здатна до вольових актів, що передбачають боротьбу мотивів, здійснення самообмеження, спроможна здійснювати на базовому рівні моральний самоконтроль, свідомо підпорядковувати діяльність екологічно значущим цілям. Для здійснення екологодоцільних вчинків треба розвивати такі вольові якості, як дисциплінованість, організованість, самостійність, наполегливість, ініціативність. Також дитина від спілкування з природою повинна отримувати позитивні емоції і акцентувати на них свою увагу: радість, захват, щастя, захоплення, здивування, гордість, задоволення. Досвід отримання позитивних емоцій від взаємодії з природою спонукатиме дитину до повторення дій, які призводили до її позитивного настрою.

Безперечно, на формування екологічної компетентності впливають домінуючі цінності. Тому ми виокремлюємо ціннісний компонент і пропонуємо його наповнити соціоприродними, еколого-моральними, еколого-естетичними, еколого-гуманістичними цінностями. Під ціннісними орієнтаціями особистості ми розуміємо вибір дитиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, які визначають її спосіб життя, цілеспрямовану діяльність задля збереження оточуючого середовища [5].

Останній виокремлений нами компонент – поведінково-діяльнісний. Він включає: природоохоронну діяльність (догляд за кімнатними рослинами, городом чи квітником, закріпленням за групою, розчищення своєї ігрової

площадки, підгодовування пташок взимку, майстрування для них годівничок, шанобливе ставлення до зелених насаджень та квітів під час прогулянок з батьками, садівництво на домашньому городі тощо); уміння дотримуватися правил поведінки у природі; екологічну розвідку околиць, прокладання екологічних стежок; екологічно-доцільне використання ресурсів (економне використання води, світла, паперу); уміння оцінювати характер і направленість негативних впливів заводів, фабрик на природні комплекси та їх компоненти; уміння дотримуватися правил техніки безпеки у надзвичайних ситуаціях природного чи техногенного характеру; уміння творчо вирішувати навчальні екологічні завдання.

Загалом цей компонент відображає відношення дитини до природного довкілля і є кінцевим результатом екологічного виховання. Спираючись на дослідження С. Ніколаєвої [64, с. 158], зазначимо, що сформованість екологічної компетентності діти можуть демонструвати у таких видах діяльності:

1) сюжетно-рольовій грі, яка відображає різні події в природі або природодотичну діяльність дорослих;

2) практичній діяльності по створенню або підтримці умов для живих об'єктів у зеленій зоні дитячого садка (праця в природі);

3) діяльності по відновленню предметів (лагодження іграшок, книг та ін., що хоч і не прямо, але має відношення до збереження природних багатств);

4) створенню продуктів у галузі образотворчого мистецтва на основі вражень від природи або діяльності людей в природі;

5) спілкуванні з природою, добровільному контакті з об'єктами рослинного і тваринного світу (це комплексна діяльність, що включає спостереження, оціночні судження, милування, пещення, дії по догляду, приручення і дресирування тварин);

б) експериментуванні (це практична пізнавальна діяльність з об'єктами природи, що супроводжується спостереженням, висловлюваннями з приводу отриманих результатів). Експериментування з живими об'єктами є позитивною

діяльністю лише в тому випадку, якщо пошукові дії здійснюються з урахуванням потреб живої істоти і не здійснюють деструктивного впливу;

7) мовній діяльності (питання, повідомлення, участь в бесіді, діалозі, обмін інформацією, враженнями, уточнення уявлень про природу за допомогою слова);

8) спостереженні (самостійна пізнавальна діяльність, забезпечує отримання інформації про природу і діяльність людей в природі);

9) перегляді книг, картин, телепередач природознавчого змісту (діяльність, що сприяє отриманню нових і уточненню наявних уявлень про природу).

Спостереження за самостійною діяльністю дітей, аналіз її змісту дають можливість вихователю проаналізувати індивідуальні особливості малюків, рівень їх екологічної компетентності.

Структурний взаємозв'язок компонентів екологічної компетентності дитини можна представити таким чином: потреба жити, саморозвиватися спонукає до встановлення гармонійних стосунків з природою, мотивує практичну екологічну діяльність. Екологічні знання дають основу для діяльності, забезпечують усвідомлення цінності природи. Привласнення цих цінностей забезпечує емоційно-вольову регуляцію своєї поведінки на користь природи. Трансформація системи потреб здійснюється у відповідності із метою та завданнями сталого розвитку.

Таким чином, ми з'ясували, що екологічна компетентність старшого дошкільника – це складна і багатофакторна характеристика, формування якої потребує, насамперед, виділення і дослідження її компонентів. У її структурі ми виокремили когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, ціннісний і поведінково-діяльнісний компоненти.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти: Науковий керівник: А. М. Богуш. — К.: Видавництво, 2012. — 26 с.
2. Колесник Н. Є. Теорія і практика підготовки вчителя початкової школи до формування предметно-перетворювальної компетентності учнів: інтегративний підхід// Проблеми освіти: Збірник наукових праць. — Вип. 85. — Спецвипуск. — Вінниця — Київ, 2015. — С. 58-63.

3. Максимова О.О. Формування екологічної компетентності як складової готовності дитини до школи / О.О. Максимова // Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип.24 (1-2018). – Ч.1. – Кам'янець-Подільський, 2018. – С. 329 – 334.

4. Николаева С.Н. Методика экологического воспитания дошкольников / С.Н.Николаева // Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. — 2-е изд., испр. — М.: «Академия», 2001.— 184 с.

5. Федорова М. А. Особливості формування системи особистісних цінностей у дітей // Сучасні підходи до організації освітнього процесу у закладах дошкільної освіти та початковій школі: зб. науково-метод. праць / за заг. ред. О.О.Максимової, М. А.Федорової. — Житомир: ФОП Левковець, 2018. — С. 9-12.

6. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників : метод. посіб. / З. П. Плохій. - Київ : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2002. - 173 с.